

VÖRÖS LÁSZLÓ

ADY ÉS CSINSZKA

Gondolatok Robotos Imre könyvéről

ROBOTOS IMRE AZ IGAZI CSINSZKA c. könyvét¹ heves bíráló megjegyzések fogadták, nem is annyira a hazai, mint inkább a romániai magyar lapokban. *ROBOTOS* törekvésének jogosságát, az árnyaltabb Csinszka-kép kialakításának és megrajzolásának szükségességét senki nem vonta kétségbe, de abban is csaknem egyöntetű volt a vélemény, hogy könyve nem járult hozzá konstruktív módon ehhez az árnyaláshoz, mert egy másik végletű hamis és egyoldalú portrét nyújt Csinszkaról.

Ezt a nézetet mi is osztjuk. Nem ritkán lehet azonban tapasztalni, hogy a könyv olvasói közül némelyek pusztán azon az alapon, hogy itt egy, a hagyományostól eltérő felfogás erőteljes hangoztatásáról van szó, az így értelmezett "ujat" egyben igaznak is fogadják el. Ezért fontosnak tartjuk mostani írásunkban egyrészt összefoglalni a más bírálatokban már megjelent legfontosabb kritikai megállapításokat, majd ezen tulmenően néhány további gondolatot adni a könyv véleményünk szerinti leglényegesebb hiányosságának elméleti megoldásához, az életrajzi tények és a művészeti tények viszonyának kérdéséhez s ezen keresztül a *Csinszka-versek* értelmezéséhez.

Többen hibáztatják már mindjárt a címet és a műfajmegjelölést is.² S valóban, a "dokumentumriport" megnevezés ellentmondásosan von egybe különböző logikai és idősíkokat, az összetétel első tagja tényszerűségekre és multidejűségekre utal, a második viszont szubjektivitást és jelenidejűséget sugall; ha pedig a címválasztás *BÖLÖNI GYÖRGY* művét idézi az emlékezetbe, nem elhanyagolható követelmény, hogy ennek a könyvnek tartalmi súlya

megközelítse amant, s még inkább, hogy az objektív, elfogulatlan igazságfeltárás ugyanolyan tudósi magatartása álljon mögötte. Ezzel szemben *ROBOTOS* könyvében olyan egyirányba mutató tévedéssorozat található, mely jól kivehető tendenciává áll össze s ez joggal váltja ki csaknem mindegyik bírálójából azt a feltételezést, hogy a szerzőt prekonceptió vezérelte könyve megírásakor.

Hiba már az is, hogy *ROBOTOS* a meglevő dokumentumanyagának csak egy részét derítette fel. "Jól jegyezzük meg: az Ady-Csinszka-komplexum "igaz" és "valósághű" megvilágítását *ROBOTOS IMRE* a fennmaradt levelezésanyag egynolcadának ismeretében végezte el" - írja bizonyítékul *BUSTYA ENDRE*³, majd ugyan ezen a helyen még ezt is: "Robotos vállalkozásának célja - amelyet a "valósággal szembesítés" jól hangzó szavaival jelent be-, nemcsak kívánatos, hanem egyenesen kötelezővé tette volna, hogy ne érje be az Ady-irodalom legkönnyebben elérhető tucatjával, és ne pusztán tizenkét közismert munka /Ady Lajos, Révész, Hatvany, Schöpflin, Bölöni, Tabéry, Dénes Zsófia, Ady Lajosné, Válogatott levelek, Franyó, Lám Béla, Vezér Erzsébet/ alapján írja meg - a tizenharmadikat."⁴

Még komolyabb tévedés, hogy a felhasznált anyagból egyoldalúan válogat, egyes munkákat előnyben részesít és kritika nélkül kezel, más műveket és megállapításokat - amelyek nem ille- nek koncepciójába -eleve fenntartással fogad, amint azt többek között *LANG GUSZTÁV* szóvátette: "...nem vagyok Ady-kutató, az általam felsorakoztatott "ellendokumentáció" nyomtatásban meg- jelent, Robotos számára is könnyen hozzáférhető. Tendenciózus mellőzésük miatt tartom könyvét nem igazságkutatónak, hanem az olvasót "manipuláló" szándék megnyilatkozásának, vagy Mó- ricz Virág találó szavával "szemenszedett igazságok" gyűjtemé- nyének."⁵

ROBOTOS helyenként még abban is tetten érhető, hogy pon- tatlanul idéz. S hogy bizonyos esetben egy vessző elhagyása

milyen sokat változtat az értelmezhetőségben, azt *SARKADY SÁNDOR* szépen mutatja meg a "vérszerint is, uriemberek közt" idézőmódjának vizsgálatával; *BUSTYA ENDRE* pedig azt, hogy miként másítja meg az eredeti mondandót az az eljárás, amikor több mint fél oldalnyi távolságban lévő - s más-más gondolatmenet részét képező - mondatokat úgy idézünk egymás mellett, mintha egyazon összefüggés tagjai lennének.⁶

Annak érzékeltetésére nincs helyünk, hogy mennyire elfogultan értelmez akkor is, amikor egyébként filológiaiilag pontos.⁷ Csak egy jellemző példát mutatunk be. *ROBOTOS* hosszasan idézi Boncza Bertának azt a levelét, amelyben először írt Adyról. A levél Tabéry Gézának szólt s 1910. december 14-én kelt Svájcban. Bertuka leírja benne, hogy kiket kedvel az irodalomban, Molnár Ferencet, Erdős Renéet, a Bűn és Bűnhődést, Gorkijt, Oscar Wilde-ot, Komjáthy Jenőt. Majd így folytatja: "Szeretem Adynak hysterikus, beteg egyéniségét. A versei néha tulzottak, sőt korcsak, talán maga sem tudja amit ír, de vannak erős, hatalmas, új érzései, pár sorban sok, sok gondolat, és ezek csak egy megértést, egy elismerést válthatnak ki belőlünk. - Az ilyen érzései csodaszépek:

*Szeretem az elmenőket,
akik vissza sose jönnek...*

De hatása alatt nem vagyok. Talán csodálkozik, ha Adynak néha tulzott, drasztikus költészetével szemben szeretem Heinét.."

ROBOTOS az alábbi kommentárt fűzi ehhez: "Mit szeret a várkisasszony Adyban? Egyebek között: "hysterikus beteg egyéniségét", ámde verseitől Tabéry szuggesztívója ellenére sincs elragadtatva, hiszen ezek a versek "néha tulzottak, sőt korcsak, talán maga sem tudja amit ír." Revelációnak aligha nevezhetnők ezt az önjellemző vallomást."⁸ Az értelmezés során *ROBOTOS* csak azokat a részeket ismétli meg, amelyek a számára

kedvezőek (mellesleg azt sem lehet tudni, hogy a kiemelés kitől származik, tőle, Csinszkatól vagy netán Tabérytól, aki először közölte a levelet). Így aztán csakis arra helyeződik a hangsúly, hogy Boncza Berta mit **nem** látott meg Adyból, holott a valóságos kép ennél sokkal összetettebb, mert levelének tanúsága szerint sok jót és értékeset is észrevett - már ekkor!

Ez az utóbbi mozzanat - a már ekkor! - szintén nagyon lényeges. *ROBOTOS* ugyanis annak sem szentel különösebb figyelmet, hogy ezt a levelet egy tizenöt és fél éves lány írta 1910-ben. Ha ezzel is kellőképpen számolna, csodálatos kellene adóznia azért, hogy ilyen fiatalon ennyi mindenről és ilyen fokon tud valaki, s Ady nagyságából is mennyit észrevesz. Így azonban ahelyett, hogy megdicsérné, elmarasztalja azzal, hogy verseitől nincs elragadtatva.

Feltűnőek *ROBOTOS* művében a kompozíció aránytalanságai is: Boncza Berta előző szerelmeivel, a Tabéry Gézához és Lám Bélához fűződő érzéseivel, hozzájuk írt leveleivel, velük való találkozásaiival stb. nagyon-nagyon részletesen foglalkozik, a hagyatéki per részleteinek szintén sok helyet szentel; az irodalomtörténetileg egyedül döntő időszak, a házasság néhány éve viszont a kelleténél vázlatosabban intéződik el.⁹ Ez nem egyszerű mértéktévesztés, nem is a rendelkezésre álló anyagok bősége vagy szűkössége szabta meg így a terjedelmet, hanem sokkal mélyebb ok rejlik mögötته. Ez a kompozicionális hiba közvetlen következménye az elméleti megalapozatlanságnak. *ROBOTOS* ugyanis szemmel láthatólag nem tud mit kezdeni a *Csinszka-versekkel*, ez pedig még tovább azzal függ össze, hogy helytelenül fogja fel az élettények és a művészeti tények, a biográfiai történések és a költemények, adott esetben a *Csinszka-versek* viszonyát.

Mit ír erről *ROBOTOS*? Mivel álláspontját több ízben is kifejti, kissé hosszasan kell őt idéznünk. "Csinszka számára Ady Endre a csoda. Ady Endre viszont nem a csinszkai cso-

dában, hanem az isteni csodában reménykedik. S milyen jó, hogy még tud reménykedni, hiszen ezekben a reményteljes órákban, napokban születnek majd meg az újabb szikrázó *Csinszka-versek*, amelyeket egyik-másik irodalomtörténész oly szívesen azonosít Ady Endre sorsképével, noha Ady életének és sorsának képsorában ezek a versek ragyogó közjátékok. Ady életének személyes tanúságai a *Csinszka*-viszonyban a tragikus meghasonlás életérzését sejtetik. Sorsának képsorában ezek az életpontok vannak tulsúlyban, az önvigasztaló mámorok és fel-felvillanó megnyugvások között.¹⁰ Az alapprobléma felvázolása és *ROBOTOS* megoldási kísérlete már ezekből a sorokból is világosan kitűnik. Adva van egy valóságos ellentmondás, az, hogy Ady házaselete az életrajzi események síkján a "tragikus meghasonlással" volt telítve, a *Csinszka*-versek viszont csakis a szeretetről, szerelemről, jóságról vallanak, hol van innét a kiút? *ROBOTOS* az ellentmondást úgy kívánja feloldani, hogy az életrajzi tények súlyát a versek tanúsága fölé helyezi, ez utóbbiakat ragyogó közjátékoknak minősíti csupán. S hogy ez nem véletlen elszólás a részéről, hanem átgondolt koncepció, azt a későbbi fejtegetések is igazolják, pl. ezek a mondatok: "Ebben a perpatvaros házasságban a nagy *Csinszka*-versek Ady férfias nagylelkűségének, pillanatnyi hangulatának semmiképpen nem esetleges eredményei. Nem esetlegesek, mert háládatos lelkületéhez hozzátartozott a bőkezű ajándékozás. Nem alamizsnaként jött létre *Csinszka* verspiedesztálja, hanem az eléggé ritka jóérzéseknek emberi, költői nyugtázásaként."¹¹

Már első pillantásra sem ad megnyugtató magyarázatot ez az értelmezés, hiszen Ady mindig mindenben átélte az ellentmondás mindkét oldalát a verseiben, legyen szó forradalomról, istenről vagy szerelemről. Miért éppen *Csinszka* legyen olyan kivétel, hogy haragját perpatvarokban, káromkodásokban és levelekben zudítja rá, a versekben viszont csak áldást hint neki?

Valami mélyebb magyarázatot kellene itt keresni, *ROBOTOS* azonban megelégszik azzal, hogy szerinte a költemények fejezik ki az átmenetet, a gyorsan mulandót, a pillanatnyi hangulatot Ady érzésvilágából, a tartósságot, az állandót pedig a perpatvar jelenti. Hogy ez milyen lefokozása a költeményeknek, nem kell külön bizonygatni.

ROBOTOS az összegzés szándékával még egyszer visszatér az alapkérdésre: "Fel kell tennem a kérdést:

- A dokumentumok tükrében nem kerül-e szembe az Ady-kép részletárnyalása a Csinszka-versekkel? (S e kép nem fosztja-e meg a Csinszka-verseket személyes hitelüktől?)

- nem lényegtelen-e, milyen volt Csinszka a valóságban, ha a költő lírai látomásában csodálatos, tiszta és nemes volt, s csak prózai sorai tanuskodnak ellenkező előjelű élményéről, illetve vélekedéséről?

- az adott irodalomtörténeti értelmezés a lényegre tekintve nem hiteles-e mégis? Az Ady-mű és az Ady-élet szempontjából nem ezek a versek adhatnak-e kizárólagos érvényt az irodalomtörténeti értelmezéseknek?

Megítélésem szerint a Csinszka-eszményítés hitelének megkérdőjelezése nem foszthatja meg Ady *Csinszka-verseit* személyes hitelüktől. Ezek a versek azokra a tiszta, derűs pillanatokra, futó időszakokra, meghatározott életmozzanatokra utalnak, amikor Ady érzelmeit adekváтан fejezték ki. Vajon az izzó, olykor eksztatikus Léda-vallomásokat semlegesíti-e a későbbi kegyetlen szakítás? Ugy gondolom, egy szerelmes vers személyes hitelét a költő pillanatnyi közérzete adja. Ady és Csinszka szerelmének és házasságának ábrándfoszlató fordulatai nem csorbitják a nagy fellángolások vagy a későbbi átmeneti megnyugváskeresések időpontjában írott Csinszka-sorok esztétikai, költői, emberi érvényét."¹²

Majd az összefoglalás legvégén újból kérdez és újból válaszol az előző szellemben: "Igaz, Csinszkaról a költőnek csak

rajongó vagy "meghitt" versei vannak, költői sorokban Ady sohasem taszította el magától kedvesét. Csinszka emberi jellemképét a költő - tekintsünk el a kortársi vallomásoktól - leveleiben jelzi. E kétfajta megfogalmazás keresztezi egymást. Mást mondanak a lírai, s megint mást a levélbeni valóságok. Melyiket fogadjuk el hitelesnek? Azt hiszem, nem vitathatjuk el sem a lírai, sem a prózai tanuságok érvényét. Ady élete nem mozdulatlan eszményi képsor, hanem ellentmondásokkal telítüzdelte folyamat, nagy emberi fellángolásokkal és meghasonlásokkal. ... Az irodalomtörténet-írás, gondolom, akkor jár el helyesen, ha művi heroizálás helyett a valóságot a maga összetettségében kutatja, illuzióival, lángolásaival, ábrándjaival - s ábrándfoszlató igazságaival."¹³

ROBOTOS itt szavakban megpróbál ugyan vigyázni bizonyos egyensulyra, az életrajz tanuskodásának és a versek tanuságának valamilyen egyenranguságára, de azzal, hogy előzőleg a versek érvényességét "futó időszakokra" s a "költő pillanatnyi közérzetére" korlátozta, egyben a biográfiai mozzanatok fontosságát felnagyította. A maga gondolatmenetében ezért szigoru belső következetességgel jutott el oda, hogy föltehetette a kérdést: van-e a *Csinszka-verseknek* személyes hitelük?

ROBOTOS itt meg is állt és a maga módján megpróbált válaszolni, ám gondolatsora tovább is vihető. Az életrajzi faktumok és az Ady-versek viszonyának ilyen elméleti felfogása alapján tudniillik az egész Ady-líra hitelessége megkérdőjelezhető. Könyvének éppen ezt a vonását bírálták legélesebben, nem véletlenül, mert az még csak a kisebbik baj lenne, ha egyedül Csinszka-ról szólna egyoldaluan és igazságtalanul; abbe-li igyekezetében azonban, hogy az élettörténetnek ennyire kiemelkedő szerepet tulajdonított, implicite Ady egész költészetének szavahihetőségét is kérdésessé tette - szándéka és akarata ellenére. Jellemző, hogy *BUSTYA ENDRE* hatrészes cikksorozatát éppen ezekkel a mondatokkal kezdi: "A *HÉT* szeptember 12-i számában Láng Gusztáv *A MEGTÁMADOTT MUZSA* című ta-

nulmányában megvédte Ady *Csinszka-verseinek* hitelét.

Megdöbrentő, hogy 1975-ben még egyáltalán szükségessé válhat Ady-versek hitelének megvédése, hogy csaknem száz évvel születése s több mint félszázaddal halála után még bizonyításra szorul 1909 novemberében elhangzott szavainak igazsága: "sajnálatos becsületességgel éltem és irtam a verseimet, a legrosszabbakat is ... gazdag ember-gyarlóságaim lehullanak rólam, amikor azért veszek ceruzát a kezembe, hogy valljak, írjak, különösen pedig, hogy verset írjak."¹⁴ Sok más kisebb-nagyobb hibán túl ebben van könyvének legnagyobb veszélye.

+

ROBOTOS IMRÉNEK az az igénye, hogy "az irodalomtörténet-írás ... akkor jár el helyesen, ha művi heroizálás helyett a valóságot a maga összetettségében kutatja", természetesen indokolt kívánság. Problémafelvetése is megalapozott, mert a *Csinszka-versek* harmóniája és a mindennapi életük közt valóban van ellentmondás, noha olyan éles ellentét nincs, mint ahogy azt *ROBOTOS* sok tulzással, tendenciózus beállítással feltünteteti. Az Ady-irodalom java részét ismerők előtt eddig sem volt kétséges, hogy Adyék házaselete korántsem volt zavartalanul boldog; jó lenne, ha erről a közvéleményben is árnyaltabb kép alakulna ki, eddig igaz van *ROBOTOSNAK*. A döntő mégis a *Csinszka-versek* értelmezése, s itt *ROBOTOS* súlyosan téved, mert a kulcsot hozzájuk az életrajz és a költészet viszonyának egészen másfajta elméleti felfogása adhatja csak meg. Véleményünk szerint az, ami *KIRÁLY ISTVÁN* Ady-monográfiájában érvényesül.

KIRÁLY ISTVÁN valóban a maga összetettségében vizsgálja a valóságot ebben a tárgykörben is. A kérdéssel értelemszerűen többször is találkozik, például akkor, amikor - főleg 1908-12 közt - a testi öregség megszapordó képei tűnnek fel az Ady-versekben, s ezekkel veti össze a tényleges testi

külsőt: "Persze mitosz, önstilizáció volt ez a hangsulyozott, tüntető öregség és nem valóság. Nemcsak a versek vallomása és a tényleges életkor felelt egymással, ellentmondásos volt a költeményekben megrajzolt külső s Ady valóságos megjelenése közt is. Minden emlékező szerint feltűnően fiatalos maradt ő majd élete végéig. ...Nem kezdték ki Ady Endre külsejét az évek: túl hamar jött ehhez a halál. S verseiben - 1908-1912 között - mégis gyérülő hajjal, rokkantan, megtörve ábrázolta már többnyire magát....Az életmű egészét áttekintve ....világosan látszik, hogy a közvetlen életrajzi lefordítást jóformán alig engedte meg az ő költészete. Építőkövét jelentettek számára csupán az egyes konkrét tények: belső igazságuk számított, és sohasem a külső. ...Formai elemek voltak számára csupán a biográfiai mozzanatok, és nem tartalmiak. S ezt a szerepet töltötték be 1908-1912 közötti költészetének öregségviziói is. Nem fiziológiai-szellemi: világnézeti állapotot tükröztek vissza. A lélek öregedett meg, s nem a test: a távollattalanság felmutatására kellett csupán a korai öregség, ez a szembeszökö önstilizáció."¹⁵

KIRÁLYT egy pillanatig sem foglalkoztatja az öregségviziós versek személyes hitelességének kérdése. Nem "szembesít" egymással az életrajzi tényeket és a verseket, mint *ROBOTOS*, azaz nem állítja szembe őket egymással azzal a céllal, hogy melyiknek adható az elsőbbség és a vezető szerep s hogy melyiknek higgyünk inkább; nem teszi ezt, mert nagyon jól tudja, hogy a maguk módján s a maguk szférájában az élettények és a verstények egyaránt hitelesek. Ha van köztük ellentmondás-mint Adynál számtalan esetben -, ez sokkal inkább természetes, semmint csodálkozásra érdemes jelenség, hiszen Ady költészete nem csupán a vele közvetlenül megtörténtnek, hanem az egész valóságból benne felgyülemlett és költőileg feldolgozott élményeknek volt a kifejezője; Ady lirájában (mint minden nagy költészetben) az összélmények szövevényes, bonyolult együttese öltött testet, s ennek eredőjeként egy magasabb síkon vett

világképejlődés ment végbe, ami nem felel meg mindenben kötelezően és teljes érvénnyel az életrajzi menetnek; nem is felelhet meg, mert az utóbbi csak egyik - noha természetesen fontos - összetevője a nagyobb egésznek.

KIRÁLY ISTVÁN ezen az elméleti alapon éppen ellenkezőleg jár el, mint *ROBOTOS*. Nála a versek hordozzák a lényegeset, az állandót, a sok élményből leszűrt központi érzést-gondolatot, s hozzájuk képest éppen az életrajzi mozzanatok a "pillanatnyiak" és átmenetiek, ami persze nem lekicsinylésüket, hanem valóságos helyük kijelölését jelenti ebben a viszonyban. Éppen ezért: ha nem fedí egymást a versek tanúságának és a biográfiai konkrétumoknak igazsága, akkor a megoldás utja nem az, hogy az egyiket igazabbnak mondjuk a másik rovására, mert a maga helyén, a maga körén belül mindkettő ugyanugy igaz lehet. Csakhogy az egyik általánosabb érvényű, míg a másik ehhez képest - *ENGELS* szavával - "sekélyes igazság". *KIRÁLY* tehát nem azért szemlél párhuzamosan életrajzot és verset, hogy az eltérő jellegű tények hitelességi fokát mérlegelje, hanem azért, hogy a megtalálható azonosságok és ellentétek mondandóját lefordítsa a költő Ady mélyebb megértéséhez, alaposabb megismeréséhez, vagyis az ellentmondást feloldja a versek magasabb szintű értelmezéséhez. Ő nem "szembesít", hanem összevet, hasonlít, hogy a kellő tanulságokat levonhassa.

Ezzel a módszerrel él akkor is, amikor Ady *istenes-verseinek* életrajzi kapcsolódásu problematikáját elemzi,¹⁶ vagy amikor ugyanezt vizsgálja a pénzversek kapcsán. Itt ismét érdemes néhány részletet idézni a könyvből. Előbb azt mutatja be, hogy a pénzgondok Adyt egész életében elkísérték, majd arra tér rá, hogy lirájában hogyan kapott ez hangot: "Hasonlatokban, metaforákban, mindennapi nyugtalanító töprengésekben ott élt Adynál mindvégig a pénz, de mint jellegzetes lírai motívum, 1908 után nem hatott többé. Elvértve akadt még néhány,

a pénz témáját érintő költeménye /*A Rothschildék palotája; Mindent másképp szeretnék; Életbérem sirva panaszlom*/, a pénzversek sorozata azonban megszűnt. Az anyagi gondok változatlanul megmaradtak, sőt: időnként növekedtek is, de a költő világnézeti hozzáállása módosult közben. Az élet ellegyintethető, "kisebb bajai" közé sorozta ekkor már Ady a "forint-nyomorúságokat", nem tekintette többé lényeginek őket. ...Az élet mechanikus, mindennapi szintjén rekedtek meg akkor már nála az anyagi gondok: a költői szintre, a szükségyszerűség szintjére többé nem értek fel; elvesztette az élmény a maga eszmei jelentését, elvesztette ezzel tipikus voltát, s így lírai erejét is. Hiszen a vers sosem csupán életrajzi véletlenek dolga, hanem világnézeti-lelki történéseké; nemcsak egy ember sorsa tükröződik benne, hanem az Emberé. Éppen ezért, Ady pénzverseit tárgyalva, nem az életrajzra, hanem a keletkezés időszakának, az 1905-1908 közötti éveknek világnézeti arcára, az érzelmi forradalmiság sajátosságaira kell figyelni mindenekelőtt. Onnan nézve lehet csak igazán megérteni őket. Az érzelmi forradalmiság dokumentumai ezek az írások, nem lehet pusztán valamely véletlen, esetleges privát emberi sors verses jegyzeteiként elkönyvelni őket."¹⁷

Jogos ellenvetés lehet itt, hogy mindez így igaz az említett témáknál, a testi külső versbe kerülésénél, az istenes verseknél és a pénzverseknél, de a *Csinszka-versek* rejtélyét ez mégsem oldja meg, a probléma továbbra is fennáll. *KIRÁLY ISTVÁN* ti. minden adott esetben konkrét magyarázatot ad a konkrét helyzetre, ugyanez elengedhetetlen az Ady-Csinszka viszonynál is. Másképpen mondva: az általános elméleti tételt és az erre épülő módszert alkalmazni kell a szóbanforgó kérdéskörre is, mert enélkül *ROBOTOS IMRE* koncepciója ugyan megcáfolható már pusztán elméleti alapon is, de helyébe más pozitív megoldás nem állítható a Csinszka-kérdésben. A továbbiakban ezt a megoldást kívánjuk felvázolni, s ehhez *KIRÁLY ISTVÁN* könyve szintén jó kiindulópontot nyújt, sőt ennél többet

is: mintegy előlegezi a nála megkezdett gondolatmenet továbbvitelét és befejezését.

KIRÁLY a Léda-korszak utolsó időszakának verseit vizsgálva felfigyel arra, hogy az előző - főleg a kezdeti- évekhez viszonyítva milyen új motívumok jelentkeznek Ady szerelmi lírájában. Az egyik fontos jellegzetességet egy meghittebb, bensőségebb szerelmi érzés erősödésében látja, ami azért feltűnő, mert az életrajzi tények szerint ez az időszak már egyre inkább a kihülőben lévő érzelmeké, legalábbis Ady részéről. Ez részben így is van, de az ellentéte éppugy igaz: ugyanezekben az években a szerelem mint szövetség-érzés szintén előrenyomul lírájában. Ez pedig nem érthető meg pusztán az életrajz talajjáról: "Adva volt e szerint a szemlélet szerint az 1908 utáni Adynál egy biográfiai tény: a Lédával való, fesleni kezdő emberi viszony, s létrejött ennek nyomán a szomorú szerelem meghajló lírája. Eszükbe sem jut az életrajzi babonák alapján álló magyarázóknak, hogy nem minden foszló, szakadozó emberi viszonyból születnek versek. Sőt: a hülő szenvedélynek általában nincs költészete. Hatkilenc évvel a szerelem kezdete után, s a krízis időszakában is rendre jöttek viszont még a Léda-versek, mert világ-nézeti tartalommal tudott telítődni itt egy önmagában esetleges, privát érzelem. A szakítani-akarás és a megtartani-vágyás kettősségében őrlődő érzés alkalmas volt arra, hogy a lélek alapvető hangulatának kifejezője, képszerű megfogalmazója legyen: kifejeződhetett rajta keresztül a kétmeggyőződésű forradalmár alapélménye: az emberi otthontalanság."¹⁸

A szerelem szövetség-érzéssé való átnövesztésének vágya ujszerű tartalmi elemekkel telítette a verseket. "A lázadó szerelemnek a nemmindennapiság volt a központi ismérve: itt változott a jelleg. Vonzani kezdett a családi otthonok tűzhelye, melege. Megpihenni szeretett volna immár a lélek, s a meghittség óhaja vette be magát a nő utáni vágyba."¹⁹ Ez a tartalmi változás a formán is szükségszerűen nyomot hagyott, pl. abban, hogy "eltűnt már ekkor a Léda-versekből

az Ünnepi Léda név: az 1908 májusában íródott *Léddal a Tavaszban* volt az utolsó lédás szerelmes vers. A mitosz felszakadt: a valóság emberi asszonyává vált az álmok, a vágyak mitizált hősnője: a *te* megszólítás lett uralkodóvá a hajdani diszes, antikizáló Léda helyett. A jelenetező harmadik személyű verseket felváltották a közvetlenül, meghittén, egyes szám második személyben szóló, vallomásos művek.²⁰; s még tovább menve, míg "hajdan, az érzelmi forradalom időszakában, az érzéki, dacos *kivánlak* volt a szerelem jellegzetes szava, most csak a *szeretlek* hangzott; ismételten, lágyan: *Téged szeretlek; Csak azért is szeretlek; Mindig ezt az asszonyt szerettem* stb., stb. S megsokasodtak a birtokos személyragos megszólítások: *drágám, asszonyom, valakim, szerelmem, édes nagy asszonyom, Minden csókom kezdete, vége, - Életem kedvessége* - volt az akkori Léda. Egyé forrasztott a bírokos személyrag, egygé forasztott a becézésnek, a simogatásnak ez a jellegzetes nyelvi alakja. Becéztek a szavak, mert becézett a lélek: mindinkább önzetlenné vált a hajdani önző érzélem."²¹

KIRÁLY ISTVÁN e "szövetség-mitosz" lényegét - itt tovább nem részletezhető vizsgálat után - a következőkben foglalja össze: "Otthonos, meghitt érzélem volt már ekkor - a versek tanúsága szerint - a Léda iránti: a szövetséggel jelentett egyet; erejét, szépségét nem utolsósorban ez adta meg. De innen eredt a tragédiája is: ezért lett egyben szomorú szerelem. ... Nem volt feloldható egyéni uton, a privátemberségben, minek mélyebben, lent az alapokban, a társadalomhoz, a világ egészéhez való viszonyban rejlett az oka. Még egy olyan nemes, de végső soron mégiscsak partikuláris vágy, mint a szerelem, sem szüntethette meg a mélyben ható disszonanciát; a történelmi-kozmikus otthontalanságot nem fedhette el a privát-emberi otthontalálás."²²

Ebben az összefüggésben rendkívül fontos, hogy az ugyancsak ezekben az években megsokasodó un. anti-Léda-versekben - a más nőkhöz írt szerelmes költeményekben - szintén megtalálható ugyanez a szövetségvágy-motívum. Vulgarizálás lenne tehát pusztán úgy értelmezni őket, mint a Lédát elhagyni készülő,

az asszonyát megcsaló Ady megnyilatkozásait, mert ennél sokkal többről is szó van bennük, arról, hogy "csalódva a nagy szerelemben, idegen női arcok közt kutatott tovább szövetséges után a jószágkereső vágy: megpróbált társat találni a "mai asszonyok udvarában."²³

Együttjárt a "Léda-ellenesség és a társat akarás",²⁴ vagyis minden anti-Léda-voltuk ellenére összefüzi ezeket a költeményeket a Lédához szóló versekkel az, hogy ezekben az években már ugyanugy a tartós társra találás vágya hangzott fel bennük is. S a másik oldalon mindjárt ennek lehetetlensége - ekkor még! - : "Elérhetetlen volt az igazi asszony," minden asszonyok asszonya", mert elérhetetlen volt a belső nyugalom. Senki sem hozhatott megoldást ott, hol nem egy szerelemmel, nem egy asszonnyal, hanem a világ egészével, a társadalommal volt békétlen a lélek, hol az általánosban, az élet egészében gyökerezett az otthontalanság. Csak arra volt itt jó a szövetség-mitosz, a jószágakarás s minden szerelmi vágy, hogy a legközvetlenebb emberi kapcsolaton, a szerelmen át is kifejeződjék a fullasztó magány."²⁵

Nyilvánvaló, hogy a társkeresésre magánemberi ok, az évek múlása is ösztönözte Adyt: ennek jelentőségét hiba volna lebecsülni. A házasság gondolatát kb. 1910-től kezdve egyre többet forgatja fejében. De nagyon jellemző, hogy szerelmi lírája ugyanazt a belső ivet írja le, amit tágasabban költészetének egésze rajzol fel, ezzel is bizonyítva, mennyire a világkép formálta egység érvényesül benne. Az érzelmi forradalmár lázadásától a kétmeggyőződésű forradalmiságon keresztül a valóság forradalmárának a nagybetűs Emberben hittet bizó Adyjáig jutott el. A tagadó Adytól a vállaló Adyhoz.

Hogy milyen ellentmondásos menet volt ez - abban az értelemben, hogy Ady az ellentétek legvégletesebbjeit is átélte és kifejezte -, ezt elég csak megemlíteni. A tagadástól a vállalásig ivelő tendencia azonban feltétlenül érvényesül benne, még a látszólag talán legellentmondásosabb időszakban,

a háboru alatt is: Ady éppen akkor tette a legtöbb vallomást az emberiség ígéretes jövője mellett, amikor jelene a legförtelmesebb volt. Ekkor hirdette:

"S míg ember él, minden győzve halad",

s ezt is:

"Én tömeg-Mának nem adtam magam,
Nekem az Ember egy folytonos ember."

Ekkor vallott *Az ember Szépbe-szótt hitéről* s arról, hogy az Ember végül - ha szörnyűségeken és retteneteken át, de - céljához ér:

*"Segítsd meg, Isten, új lovaddal
A régi, hű utra-kelest,
Hogy só-bálvánnyá ne meredjek
Mai csodák előtt.*

-----
*A nagy Nyíl kilövi alóla
Kegyelmed egy-egy szép lovát,
De ültess szebb lóra az embert,
Hadd vágtaessen tovább.*

*A végesség: halhatatlanság
S csak a Mű a rettenet,
Az Embernek, míg csak van ember,
Megállni nem lehet.*

-----
*Változat és Halál adódtak
Belül egy-egy gyarló körön,
De várja az Embert vig célja:
Piros, tartós öröm.*
-----

*A nagy Nyil utján, meg nem állva,
Hítesen és szerelmesen,
Förtelmeit egy rövid Mának
Nézze tul a szemem.*

/Uj s uj lovat/

A kétféle meggyőződésű forradalmiságban már ott lévő népi sorsvállalás vezetett el ide, az ember mint cselekvő és világot jobbitó lény távlatának tudatosításához. Annak kifejtésére még vázlatosan sincs most mód, hogy mennyi írható ebből a bizakodásból a közvetlen történelmi események reális mérlegelésének, s mennyi Ady intuiciójának számlájára: a történelem végső soron őt igazolta. A lényeg az, hogy megtörtént a világkép síkján az otthontalálás: az Ember nem-beli lehetőségeiben való meggyőződés - a rövid Ma förtelmein túlnézve, a vig célt, a piros, tartós örömet látva -, s ez találkozott a magánemberi otthonteremtő vágygal.

S itt kanyarodhatunk vissza ismét személy szerint Csinszkához. Nagyot tévednek azok, akik az eddigi gondolatmenet után azt vélik, hogy ezek után már teljesen mindegy, milyen nő jön, mert Ady világnézeti fejlődésében már minden elvégezett, csak egyszerűen be kellett tölteni az űrt. Nagyot tévednek, mert ez még ilyen kedvező talajon sem volt könnyű. Ady itt is Ady maradt, s aki ennek a feladatnak nála meg tudott felelni, annak - *GYURKOVICS TIBORT* idézve - "valakinek kellett lennie."²⁶ Ady sok más nőt is elvehetett volna feleségül, s hogy jól választott, azt bizonyítja, hogy Csinszkában azt a nőt lelte meg, aki ahhoz a magasabbrendű otthonteremtéshez, ami a valóság törvényeit meglátó és az Ember jövőjét tudó költő világképében kialakult, a szűkebb otthont is biztosítani tudta minden gyengesége és gyarlósága ellenére.

Ebben az összefüggésben a *ROBOTOS* által említett per-patvarok is úgy minősíthetők, mint egyik előbbi idézetünkben a pénzgondok: az élet mindennapi szintjét jelentették csupán

s "a szükségszerűség szintjére többé nem értek fel; elvesztette az élmény a maga eszmei jelentését, elvesztette ezzel tipikus voltát, s így lírai erejét is. Hiszen a vers sosem csupán életrajzi véletlenek dolga, hanem világnézeti-lelki történéseké; nemcsak egy ember sorsa tükröződik benne, hanem az Emberé." Eszmei jelentése, tipikus volta Ady világnézeti fejlődésének ebben az időszakában a magot hó alatt a jövőnek érlelő, a megtartó, a vállaló szerelemnek lehetett:

*Rettenet len is óvott
Örök dala a szívnek,
Embernek hitet adtál,
Be jó, hogy megmaradtál.*

/Egy háborus virágének/

VEZÉR ERZSÉBET ezt írja az idézett részlet után: "Ezek a sorok egymagukban visszavernek minden Csinszka-ellenes rágalmat, olyan világosan bizonyítják a Csinszka-szerelem rendkívüli jelentőségét Ady életében és költészetében."²⁷ Ha a lényeg felől, tehát Ady világnézeti fejlődésének vonulatáról tekintjük a Csinszka-verseket, nem is értékelhetjük másképp őket. Ebből a kilátópontból nem lehet kicsinyes mérlegelések tárgyává tenni, ismét **KIRÁLY ISTVÁN**t idézve: egy "privát emberi sors verses jegyzeteiként elkönyvelni őket."

ROBOTOS IMRE könyvének fűlszövegében olvashatjuk ezeket a hatásosnak látszó mondatokat: "S mi köze lehet a házasságnak Ady költészetéhez, e költészet utolsó korszakához? Ez talán a legizgalmasabb, irodalomtörténeti kihatású kérdés, amelyre választ kapunk Robotos Imre munkájából." Ez valóban izgalmas és irodalomtörténeti kihatású kérdés, választ azonban ebből a könyvből nem kapunk. Legalábbis helyes választ nem. Ez a mű olyan szemlélettel, olyan elméleti alapon készült, amit **KIRÁLY ISTVÁN** a következőképpen bírálta: "A művészi tényeket pusztán biográfiai esetlegességekből eredeztető

irodalomtörténetírás - főleg ha szerelmi költészetéről van szó -, ezt az átdolgozó, szűrő, telítő réteget nem veszi sohasem számba: figyelmen kívül hagyja a világnézeti szférát: a világnézeti vérátömlesztést. Tulzottan egyszerű törvények szerint működő folyamatnak képzelel el ez a szemlélet a művészi munkát; úgy véli, hogy valamiféle bevetett életrajzi érme nyomán - mint egy automatában-, gépiesen kidobódik mindig az alkotás."²⁸

Ady és Csinszka viszonyában mind a filológia, mind az irodalomtörténet és műelemzés síkján sok még a feltárássra és értelmezésre váró kérdés. Reméljük, hogy már a közeljövő Ady-kutatások - nem a *ROBOTOS* alkalmazta leegyszerűsítő módszerrel - közelebb hozzák majd az árnyaltabb és igazabb Csinszka-képet.

J E G Y Z E T E K

- ¹ Robotos Imre: Az igazi Csinszka. Bp. 1975.
- ² Vö. pl. Féja Géza: Az igazi Csinszka? Tiszatáj, 1975. 10. sz. 45. l.; Lőrinczy Huba: Robotos Imre: Az igazi Csinszka. Irodalomtörténeti Közlemények, 1976. 4. sz. 545. l.
- ³ Bustya Endre: Egy "szembesítés" hitele. 6. Egynyolcadnyi élettény. Igazság, 1975. okt. 26.
- ⁴ Uo.
- ⁵ Láng Gusztáv: A dokumentumok hitele. Utunk, 1975. okt.3. Vö. még: Marosi Péter: Nem érti, nem érti a dolgot. A Hét, 1975. okt. 24.; valamint Lőrinczy Huba i.m. és Bustya Endre hatrészes cikksorozatának valamennyi részlete.
- ⁶ Sarkady Sándor: Az igazi Csinszka, avagy a csodálatosak az értelmezés utjai. Életünk, 1976. 2. sz. 185-86. l. ill. Bustya Endre i.m. 2. Manipulált bizonyítékok. Igazság, szept. 28.
- ⁷ Ezt is többen szóvá tették, pl. említett cikkeiben Bustya, Láng Gusztáv, Marosi, Sarkady.
- ⁸ Robotos Imre: Az igazi Csinszka. Bp. 1975. 18. l.
- ⁹ Vö. pl. Láng, Marosi, Sarkady említett cikkei, valamint Láng Gusztáv: A megtámadott muzsa. A Hét, 1975. szept. 12.
- ¹⁰ Robotos Imre: I. m. 119. l.
- ¹¹ Uo. 137. l.
- ¹² Uo. 166-67. l.
- ¹³ Uo. 168-69. l.
- ¹⁴ Bustya Endre: I. m. Igazság, 1975. szept. 21. Vö. még pl. Marosi, Sarkady i.m., valamint Láng Gusztáv i. m. /A megtámadott muzsa/.

- 15 Király István: Ady Endre. II. kötet. Bp. 1970. 269-270. l.
- 16 Pl.: "Nem magyarázzák Ady istenhitének átmeneti voltát egymagunkban az életrajzi okok, paradox jellegét pedig ha értetik is, egyben el is sekélyesítik: gondolati szintről impresszionisztikus-hangulati szintre rántják le. Nem lehet éppen ezért lényegi okokként elfogadni őket. Nem lehet ezt tenni még akkor sem, ha egyes verseiben maga Ady is utalt ilyen jellegű indítékokra. A költészet nem életrajzi adalékokat közöl, hanem élettanulságokat. A biográfiai tény többnyire csak stilizáltan bukkan föl benne, a művészi kép szerepét játssza, s arra szolgál csupán, hogy konkrét, érzékletes alapot adjon az általánosnak. S így értendő az istenes versek biográfiai színe is. Gyakorta beszélt Ady arról, hogy egyéni magány s elfáradás vitte az Urhoz.... De csak kép volt mindez: az általános derengett át rajta. Nem csupán az individuális én, nemcsak a partikuláris személyiség: a társadalmi ember, a nagybetűvel irt ember, az Ember vallott benne. Életrajzi értelemben vett fáradságként jelent meg az, ami valójában társadalmi értelemben s az emberi sors viszonylatában volt megtörtség, magány. A személyes élet megborzott mindennapjaiba vetitődtek ki a történelem szintjén, a teljesség szintjén élő lélek érzései és gondolatai." /Király István: I. m. II. kötet. 391. l./
- 17 Király István: I. m. I. kötet 359-360. l. /Király I. kiemelése/
- 18 Uo. II. kötet. 171. l.
- 19 Uo. II. kötet. 173. l.
- 20 Uo. II. kötet. 175. l. /Király I. kiemelése/
- 21 Uo. II. kötet. 178-179. l. /Király I. kiemelése/
- 22 Uo. II. kötet. 181-182. l.
- 23 Uo. II. kötet. 186. l.
- 24 Uo.
- 25 Uo. II. kötet. 189. l.

- 26 Gyurkovics Tibor: Az igaztalan Csinszka-kép. Kortárs,
1977. 11. sz. 1840. l.
- 27 Vezér Erzsébet: Ady Endre. Bp. 1977. 519. l.
- 28 Király István: I. m. II kötet. 171. l.